

İMADƏDDİN NƏSİMİ VƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Xülasə

Məqalədə İmadəddin Nəsiminin Azərbaycan ədəbiyyatına bəxş etdiyi əsərlərdən bəhs edilir. Müəllif şairin həyat və yardımçılığına işıq salmağa çalışır. Onun yaradıcılığının Azərbaycan ədəbiyyatındakı rolunu açmağa çalışır. Dilçilikdə bu sahədə aparılmış tədqiqatlara toxunur. İngilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən və Azərbaycanın ali və orta məktəblərində Azərbaycan ədəbiyyatını tədris edən və ya tərcüməçi, filoloq kimi fəaliyyət göstərən ali ixtisas məktəblərinin məzunları mətnləri, o cümlədən formal və qeyri-formal xarakter daşıyan mətnləri, müasir və klassik ədəbiyyat nümunələrini dinləyib öz münasibətlərini, mövqeyini, fikir və ideyalarını bildirmək qabiliyyətinə yiyələnmişdirlər. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda klassik ədəbiyyat nümunələrinə təsadüfi hallarda müraciət olunur. Əksər hallarda ixtisası dil olan fakültələrdə dili professional məqsədlərlə öyrənən tələbələr Azərbaycan ədəbiyyatının nümunələri olan və dünya ədəbiyyatının xəzinəsinə daxil edilmiş əsərlərlə tanış deyillər. Bəzən onlar həmin ədəbiyyat əsərləri haqqında heç bir məlumata malik deyil. Onu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, klassik ədəbiyyat nümunələrində personajların istifadə etdiyi nitq modelləri, bu gün istifadə edilən dildən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Buna görə də material seçiminə diqqət yetirmək lazımdır. Müasir universitet tələbəsi təkcə bu və ya digər sahədə ixtisaslaşmış kadr kimi formalaşmalıdır. O, həm də ünsiyyətə hazır olmalı və müxtəlif insanlarla ünsiyyət qurmaq, komanda tərkibində işləyə bilmək, ətrafdakılara motivasiya verə bilmək kimi tamamilə yeni sosial bacarıqlara yiyələnmişdir. Məhz bu baxımdan ədəbi xəzinəmiz əlçatan olmalıdır. Qloballaşma prosesinin labüdlüyünü və bu prosesə inteqrasiyanın qaçılmaz olduğunu nəzərə alaraq, elm və təhsil sahələrinin qloballaşma proseslərinə adaptasiyası dildə onun təmin olunmasını şərtləndirən amillər sırasına daxil olmuşdur. İlk öncə ona görə ki, məhz bu sahələrdə təkcə yeni bilik və texnologiyalar deyil, həm də, insanın fikirlərinin ifadəsinin bu və ya digər formalarının yeni mexanizm və üsulları da gündəmi zəbt edir.

Açar sözlər: söz, təhsil, ədəbiyyat

Hər bir xalqın ən qiymətli sərvəti onun tarixinin süzgəcindən keçmiş milli-mənəvi dəyərləridir. O dəyərlər ki, xalqın mədəniyyətinin, milli xüsusiyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynayır və cəmiyyətin qarşılaşdığı maneələr qarşısında daha güclü olmasına gətirib çıxarır. Eyni zamanda, toplumu meydana gətirən fərdlər arasında milli həmrəylik və birlik ruhunun yaranmasına kömək edir.

Milli-mənəvi dəyərləri ictimai dəyərlər də adlandırmaq mümkündür. Çünki ictimai dəyərlər müəyyən bir cəmiyyətdə mövcud olan, tarixin dərinliklərindən gələn və xalqın qəbul etdiyi ortaq dəyərlərdir. Bu dəyərlərin təməlinə isə tarix, dil, din, adət-ənənələr, milli mentalitet, mədəniyyət və s. dayanır.

Zaman keçir, tədris cəmiyyətinin dramatik və psixoloji vəziyyəti dəyişilir. Ədəbiyyat əvvəlki kimi cəmiyyətdə vacib və mühüm yer tutur, ona görə ki, bu və digər xalqın daxili xarakterini dəqiq verir. Bu məqamlar haqqında danışmaq olar və lazımdır.

Ədəbi jurnalların işini, peşəkar ədəbi zəmində ədəbiyyatların qarşılıqlı ünsiyyət işini dəstəkləmək lazımdır. Şübhəsiz ki, ədəbiyyat multikulturalizmə, qarşılıqlı anlaşmaya öz ciddi tövhəsini verməkdə davam edir.

Ədəbi xəzinəmizi gücləndirmək, dəstəkləmək üçün həyata keçirilməli iki əsas istiqamət var: bunlardan birincisi zəngin mədəni irsi, maddi və qeyri-maddi mədəni irsi qorumaq, ikincisi isə

müasir mədəniyyətdə həmin izləri qoruyub saxlamaqdır. Multikulturalizm təkcə musiqi və ədəbiyyat sahələrini əhatə etmir, o həm də cəmiyyətin bütün təbəqələrinə təsir edən siyasətə, iqtisadiyyata, dövlət idarəetmə sistemində, ictimai həyata, elmə və s. təsir edən ictimai fenomendir. Tarixi və mədəniyyəti, hələ multikulturalizm termininin yaranmasından min il qabaq baş verən mədəniyyətlərin qarşılıqlı zənginləşməsi və dərinlən çuğlaşmasının bariz nümunələridir.

Görünür ki, qloballaşma dövründə heç bir ölkə multikulturalizmin təsirindən yan keçə bilməz. Lakin inkişaf etmiş cəmiyyət öz mədəni, milli və mənəvi dəyərlərini mümkün olan dərindən deformasiyalardan qoruyaraq böyük dəyişiklər dövrünün çağırışına adekvat cavab verməlidir.

Hazırkı dövrdə bu, dünyada baş verən proseslərin və modelləşmənin effektiv tədbirlərinin nəticələrinin tam şəkildə anlaşılması üçün mühüm şərtədir. Belə fəaliyyət bütün dünyada sülhün qorunmasına ən yaxşı zəmanətlərdən biridir. Hər bir dövlət üçün əsas çağırış bu vacib məsələni vətəndaşların şüuruna yerləşdirə bilmək, gənc nəsli tolerantlıq və bərabərlik ruhunda tərbiyə etməkdən ibarətdir.

Millətlərarası sülh və razılıq göydən enəcək nəsnələr deyil, dövlətin gündəlik siyasət və təcrübəsinin və bizim hamımızın əldə etdiyimiz nəticələrdir.

Müstəqilliyimizə yenidən qovuşduğdan sonra ölkəmizdə bir çox nailiyyətlər əldə edilmiş, xüsusən xalq maarifi və təhsil, hüquq və s. sahələrdə qazanılan uğurlar bunu deməyə əsas verir. Milli təhsil, elm və mədəniyyətin inkişafına göstərilən qayğı bu xeyirxah missiyanın həyata keçirilməsinə təkan verir. Azərbaycanda müxtəlif sahələrdə islahatların aparılması, bu inkişafa dövlət təminatının verilməsi yüksək qiymətləndirilir.

Son illərdə Azərbaycanda milli təhsil sisteminin inkişafı, təkmilləşdirilməsi, humanistləşdirilməsi və müasirləşdirilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatların məqsədi təlim-tərbiyə prosesinin, ədəbi xəzinəmizin qorunmasında yüksək keyfiyyəti təmin etməkdir. Bunun üçün ilk növbədə təlimin strukturunu, məzmununu, formalarının, metodlarının dəyişdirilməsi, təlimin yeni modellərinin hazırlanması tələb olunur. Təlimin strukturunu, məzmununu, forma və metodlarını dəyişməklə, yeni tədris modelinin yaradılması nəticəsində təlim yeniləşir, müasirləşir. Belə təlim müəllim və şagirdlərin birgə əməkdaşlığı şəraitində həyata keçirilən fəaliyyət növlərinin müəyyən didaktik sistemdə reallaşdırılmasıdır.

Qeyd etməliyik ki, ədəbiyyata, dilə və onun daxili inkişaf qanunlarına cəmiyyətdə baş verən siyasi, ictimai dəyişiklik, elmi-texniki tərəqqi, iqtisadi-mədəni həyatda baş verən yeniləşmələr ciddi təsir göstərir. Bu yeniləşmələr dünyada, o cümlədən, dilimizin lüğət tərkibində müxtəlif istiqamətlərdə də dəyişiklik yaradır. Belə ki, Qərbbə inteqrasiya, elmi-texniki inkişaf, baş verən yeniliklər bir çox sözlərin yaranmasına səbəb olur [4, s.56].

Dillərarası əlaqələrin kökünü araşdırsaq görərik ki, bu tarix çox qədimdir. Belə ki, məntiqi tərəkürün formalaşdığı vaxtdan xalqlar arasında yaranan iqtisadi və hərbi əlaqələrin meydana gəldiyi dövrdən dillər arasında da müəyyən münasibətlər yaranmağa başlamışdır. Artıq çoxdan sübut olunmuşdur ki, dünyada heç bir dil təcrid edilmiş şəkildə inkişaf etmir. Xarici aləm daim ona təsir edir və onun müxtəlif sahələrində diqqət cəlb edən izlər buraxır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dillərin qarşılıqlı əlaqə və münasibətləri hələ qədim zamanlardan mövcud olmuşdur. Dünyada başqa xalqlardan tam təcrid olunaraq yaşamış xalq təsəvvürə gətirmək çətindir.

Cəmiyyət yaranandan müxtəlif tayfa, qəbilə, xalq və millətlər həmişə bir-biri ilə təmasda olmuşdur. Bu təmasın forma və məzmunundan asılı olmayaraq, güclü etnik birləşmələr zəif etnik birləşmələri özünə tabe etmiş, müxtəlif xalqlar arasında müxtəlif əlaqələr yaratmışlar. Bütün bunların nəticəsində xalqlar, onların dilləri qaynayıb-qarışmış, bir-birinə qarşılıqlı təsvir və bir-birindən sözləmə prosesləri baş vermişdir. Ona görə də xalqların həyatında dil əlaqələrinin rolu inkaredilməz dərəcədə böyükdür. Dil əlaqələrini xalqlar və millətlər arasındakı digər əlaqələrdən ayırmaq mümkün deyil. Qeyd etdiyimiz kimi, bu əlaqələr nəticəsində dilin lüğət tərkibi kifayət qədər zənginləşmişdir [7, s.100].

Demək olar ki, bu keyfiyyətlər müxtəlif formalarda bütün xalqlarda mövcuddur. Lakin biz azərbaycanlıları əksər xalqlardan fərqləndirən, özünəməxsus edən digər mədəniyyətlərə hörmətlə

yanaşmaq, dözümlü, sülhpərvər, həmrəy olmaq düşüncəsini bütün varlığımızla mənimsəməklə yanaşı, dünyada sülhün və rifahın təmini naminə onun ideyalarının təbliğini həyat fəlsəfəmizə çevirməyimiz və harmonik formada öz həyatımızda tətbiq etməyimizdir. Şübhəsiz, bəşəriyyətin ehtiyac duyduğu bu gözəl dəyərlərin ruhumuza, qanımıza hopmasında yaşadığımız ərazinin Şərqlə Qərb arasında həm mədəni, həm də coğrafi baxımdan körpü rolu oynamasının, xalqımızın İslam dinini düzgün anlamasının və onun humanist dəyərlərini mənimsəməsinin böyük rolu vardır. Aparılan müşahidələr də belə deməyə əsas verir ki, multikultural ölkələrin əhalisi daha dözümlü olur.

Tarixə nəzər salsaq görərik ki, Azərbaycan ərazisində müxtəlif dinlərin, dillərin, mədəniyyətlərin nümayəndələri rahat şəkildə yaşaya bilmiş və heç zaman dini-etnik zəmində münəqişə baş verməmişdir.

Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, xalqımız dünyanın ehtiyac duyduğu və əldə etməkdə çətinlik çəkdiyi bircə yaşayışı, həmrəy olmağı dədə-babalarımızdan miras kimi qəbul edərək günümüzədək qoruyub saxlamışlar.

Dünyanın ən qədim və köklü millətlərindən sayılan türklər tarix boyunca çox sayda dini-fəlsəfi düşüncə və ideyalarla tanış olmuş, müxtəlif türk boyları öz dini-fəlsəfi dünyagörüşlərinə görə başqa xalqlardan ciddi şəkildə fərqlənmişlər. İslamın meydana çıxışına qədərki dövrdə müxtəlif etnocoğrafi məkanda yaşayan türklərin dini-fəlsəfi dünyagörüşlərini tam şəkildə ümumiləşdirmək mümkün deyil. Lakin islam dininin türklər arasında yayıldığı dövrü, İslam dininin türklərin həyatındakı rolunu ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim etmək mümkündür.

Ədəbiyyat xəzinəmizin formalaşması və inkişafı tarixi təkamülün xüsusiyyətləri ilə, konkret olaraq, sosial amillərlə müəyyənənmişdir.

Onu da qeyd edək ki, multikultural cəmiyyətin formalaşmasında və inkişafında *demokratiya* mühüm rol oynayır, daha dəqiq desək, demokratiya multikultural cəmiyyətin təkamülü üçün əlverişli şərait yaradır.

İslam dini Ərəb yarmadasında yaranmasına və yayılmasına baxmayaraq türk xalqının həyatında mühüm yer tutmuş, türklərin yaşayış tərzində və adət-ənənələrində möhkəmlənmişdir.

Bildiyimiz kimi hər bir millətin qədim yaşayış tərzini, adət-ənənələri və dini inancları onların folklorunda və ədəbiyyatında öz əksini tapır.

Orta əsr Azərbaycan ədəbiyyatının bir qolunu da təriqət ədəbiyyatı təşkil edir. Məhz bu dövrdə təriqət ədəbiyyatında iki mühüm dini-fəlsəfi fikir mövcud idi: Sufizm və hürufizm.

Sufi-təsəvvüf ideyalarının təbliğini Türk mədəniyyətinin, ədəbiyyatının ən önəmli təmsilçilərindən biri olan Yunis Əmrədə görə bilərik. Onun üçün təsəvvüf bənzəri olmayan bir almaza bənzəyir. Onun şeirlərinin təkcə Türk ədəbiyyatında deyil, bir çox dünya ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixində də dərin iz qoymasının sirri onun qələmindən çıxan şeirlərin, ilahilərin hamının başa düşə-cəyi tərzində, sadə bir dildə yazılmasındandır. Təsəvvüf ədəbiyyatının ən görkəmli təmsilçilərindən olan Yunis Əmrənin həyatına aid bütün detallar bilinməsə də, onun Mövlananın söhbətlərinə qatılması və orda bir söz ustası kimi yetişməsi məlumdur. Belə ki, şeirlərində təmsil etdiyi eşq ilahi eşqdır. Haqq aşıqı olan Yunis Əmrə şeirlərində insan ruhunu təmiz tutmaq, ədəbli olmaq, səbrli olmaq kimi vacib məsələləri önə çıxarır, oxucusunu doğru yola - Allah yoluna dəvət edir. Allahın eşqi ilə yaşayan şair üçün önəmli olan fani dünya yox, Haqqın-Tanrının olduğu dünyadır. Buna görə də Allaha qovuşmaq onun üçün ən böyük xoşbəxtlik hesab olunurdu.

Yeri gəldikcə şeirlərində dünyanın faniliyini vurğulamışdır. Bütün bu fikirləri o belə ifadə etmişdir: "Dünya bir pəncərədir, hər gələn baxar keçər..." Bu aforizm dünyanın faniliyini əks etdirən ən gözəl bədii örnəklərdən biri kimi deyilməkdədir.

Ədəbiyyatımızda təriqətin bir qolu olan hürufizmin tanınmış nümayəndəsi İmadəddin Nəsimidir. O, həyatının birinci mərhələsində elmi biliklərini, dini və dünya görüşünü artırmışdır.

Ancaq 1386-cı ildə Fəzlullah Nəimi ilə tanışlıq onun həyatında yeni bir başlanğıc oldu. Artıq bu dövrdə Nəsimi hürufiyyəti dərinlən anlamağa və onun ideyalarını təbliğ etməyə başladı. Ancaq Nəsimi həmin ərəfədə xeyli çətinliklə qarşılaşır. Çünki hürufiyyətin təbliği qadağan edilmişdi. Müəllimi Nəiminin ölümündən sonra o Bakını tərk edərək bir çox yerlərdə hürufilik ideyalarını təbliğ etməyə başlayır. Bu dini cərəyanın təbliğini biz onun yaradıcılığından bizə miras qalmış

qəzəllərində də görə bilərik.. Onun “Mən mülki-cahan...” qəzəlində kamil insan obrazı əks olunmuşdur. Nəsimi bu qəzəldə Həllac Mənsurun “ənəlhəqq” fikrini davam etdirmişdir.

Mən mülki-cahan, cəhan mənəm, mən!

Mən həqqə məkan, məkan mənəm, mən!

- deyən Nəsimi digər misralarda da demək olar ki, eyni fikirləri “Haqq mənəm” düşüncəsini aşılayır. O, aləmin bütün sirlərinin insanda olduğunu deyir, insanı digər bütün canlılardan üstün sayır, insanı Haqqın-Tanrının məkanı hesab edir.

Bir gövhəri-əqdəməm əzəldən,

Ey gövhərə kan, kan mənəm, mən!

- hürufilər “gövhər” dedikdə ilahi varlığı, “kan” deyəndə Fəzlullahı, “nişan” deyəndə isə onun əlamətlərini nəzərdə tutur.

Ümumilikdə on səkkiz beytdən ibarət olan bu “Mən mülki-cahan...” qəzəli başdan sona qədər İmadəddin Nəsiminin hürufilik ideyaları ilə zəngindir. Şeyrin hər beytində Tanrının müqəddəs bir varlığı olduğu göstərilir.

XII-XIII əsrlərdə söz sənətinin qüdrətli nümayəndələrindən olan Fəridəddin Əttar, Əhməd Yasəvi, Caləddin Rumi, sonralar Sədi Şirazi, Hafız Şirazi kim şəxsiyyətlərin yaradıcılığında sufizm ideyalarının təbliğini görə bilərik. Azərbaycan ədəbiyyatında İzzəddin Həsənoğlu, Mahmud Şəbüstəri, Z.Şirvani, sonrakı mərhələlərdə Füzuli, Həbib, Kişvəridə təriqət ideyalarını əks etdirmişlər. Təriqət ideyalarından yazmış söz yazarlarının ümumi cəhəti odur ki, onların qələmə aldıkları əsərlərində təsvir etdikləri eşq Tanrıya olan eşqdır[11,s.78].

Azərbaycan xalqı bütün dinlərə açıqdır. Azərbaycanda dinlərarası dialoq və tolerantlığın dünyanın bir çox polietnik regionları üçün nümunə olan xüsusi modeli vardır. Müasir Azərbaycan modeli çərçivəsində, bütün dinlər qanun qarşısında bərabər statusa malikdirlər. Ölkədə bütün dinlərin nümayəndələrinə dövlət tərəfindən xüsusi qayğı göstərilir.

Bu gün bu baxımdan, müxtəlif dünya ölkələrinin elm və təhsil sahəsində qarşılıqlı və səmərəli əməkdaşlığı, dildə sözü gedən termini labüdləşdirmişdir.

Qloballaşma barədə danışarkən qeyd etdiyimiz kimi, qloballaşmanın əsas məğzi də məhz bundan ibarətdir ki, hər kəs bütün dünyanın vətəndaşı olmalıdır.

Buradan da dilçilik baxımından yanaşsaq, belə məna çıxır ki, məhz dildə olan mümkün ədəbi qanunauyğunluqlar mənimsənilməlidir.

Azərbaycan ədəbi xəzinəsinə daxil olan əsərlər gənc nəsə çatdırılmalı, eyni zamanda qərinələr keçdikcə yaşamalıdır. Məhz bu zaman xalqın yaddaş fondu qorunur və toxunulmaz olur.

müstəqil dövlətin azad düşüncəli gənci kimi qarşımızda həllini hələ də tapmamış vacib məsələlər dayanır. Tariximizi yaddaşlarda düzgün şəkildə nəsil-dən-nəslə ötürmək gəncliyimizin borcudur.

Ədəbiyyat

1. Axundov A.A. Ümumi dilçilik. Bakı: Maarif, 1979, 250 s.
2. Abdullayev Ə.Z. Seyidov Y.M, Həsənov A.Q Müasir Azərbaycan dili/ Sintaksis IV hissə. Bakı : Maarif,1985,468 s.
3. Abdullayev K. Azərbaycan dilinin sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1999, 281 s.
4. Ağayeva F.M. Azərbaycan dilinin intonasiyası. Bakı: Maarif,API-nin nəşri, 1978, 90 s.
5. Ağayeva F.M. Şifahi nitqin sintaksisi. Bakı: Maarif, 1975, 116 s.
6. Babayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Bakı: Elm, 2006
7. Əliyev H.Dinimiz xalqımızın milli- mənəvi sərvətidir.” İrşad” mərkəzi: 1999, 165s.
8. Əliyev H. Müdrük fikirlər. II kitab, Bakı:2009,468s.
9. Əfəndiyeva X.İ. Azərbaycan və türk ədəbi dillərində kök və düzəltmə fellərin semantik diferensiasiyası. NDA. Bakı,1997, s. 4-29
10. Əhmədov B. Azərbaycan dili şivələrində fono-semantik söz yaradıcılığı Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1994, s. 87
11. İnternet resursları

**İmadaddin Nasimi and azerbaijan literature
Summary**

The article is devoted to the Azerbaijani literature in modern Linguistics. While analyzing great attention was given to the facts taken from the literature. One of the important goals of the article is to detect and find out the reasons of literature. The author emphasizes its role in Linguistics. Since its emergence this notion caught the attention. New researches appeared. It is noted that this gives us more power to understand the process clearly. At that time we use the language more competently. Today the main goal of teaching and learning foreign languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication. The main aim of State program is to form a unique national education by means of ICT and provide qualitative educative opportunity in order to integrate into worldwide education system. The process of teaching Azerbaijani literature should be based on the communicative – functional approach to teaching languages. The whole process of teaching literature should be goal-oriented and systematic. One of the main goals of language learning is to acquire the ability to communicate effectively. It will make the process of teaching oral speech more effective. It is very important to know the literature.

Key words: word, education, literature.

A.Юусубова

**Имададин Насими и азербайджанская литература
Резюме**

Статья посвящена к Азербайджанскому литературу на современном лингвистике. В анализе большое внимание обращено на фактом, полученные из литератур. Автор пытается раскрыть роль литературу. Ссылаясь на работы ученых исследовавших, а также подчеркивает ее важность. Отмечается, что эта дает воспоминать смысл текстов во время анализа еще более ясно, а также более разнообразном колорите. Основной целью Государственной программы является формирование единой общенациональной среды образования путём внедрения и использование современных информационно-коммуникативных технологий и обеспечением возможностью качественного образования, а также создания условий для интеграции государственной системы образования в мировую систему образования. Процесс языку в целом и процесс обучения речи должен базироваться на коммуникативно – функциональном принципе. Обучением литературу должно носить целенаправленный, системный, поэтапный характер. Это будет содействовать повышению эффективности данного процесса. Одной из основных целей изучения языка является обладание умением эффективно общаться на изучаемом языке.

Ключевые слова: слова, образования, литература.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 29.02.2019

çapa qəbul olunma tarixi: 26.04.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nuriyyə Əliyeva tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.